

A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Lupa, Kapos**

1. Az utóbbi években a nyelvtörténeti kutatások új irányaként jelent meg a 11. századi források részletes, új szempontokkal gazdagított feltárása, illetve a korábban már feldolgozott források szórványainak újraértékelése. Legkorábbi, eredeti formájában fennmaradt oklevelünk, a Tihanyi alapítólevél tüzetes vizsgálatát HOFFMANN ISTVÁN végezte el (2010a), az oklevél filológiai jegyeivel, illetve egyes szórványaival kapcsolatban pedig SZENTGYÖRGYI RUDOLF is számos új eredményt publikált (2010, 2012a, 2012b, 2014). SZŐKE MELINDA az interpolált oklevelek elemzéséhez is módszertani támpontokat nyújtó munkájában a Garamszentbenedeki apátság alapítólevelét dolgozta fel (2015), és nemrég jelent meg KOVÁCS ÉVA monográfiája a 13. század elejéről való Tihanyi összeírás szórványairól (2015).

A 11. századi források feldolgozását, újraértékelését HOFFMANN ISTVÁN a név- és nyelvtörténeti kutatások egyik legsürgetőbb feladatának tartja (2014: 216), véleményét pedig azzal indokolja, hogy a legkorábbi nyelvemlékeinkből származó friss kutatási eredmények mind az egyes nyelvtörténeti tudományágak (kiemelten a hang- és helyesírás-történet, valamint a szótörténet és az etimológia), mind pedig a történettudomány, benne pedig a magyarság őstörténete megismerésének ügyét jelentősen előbbre vihetnék. HOFFMANN a hivatkozott tanulmányában ennek meggyőző példáját mutatja be: míg KRISTÓ GYULA a Tihanyi alapítólevél szórványait vizsgálva a nevek nyelvi eredetéből arra a következtetésre jut, hogy a magyarság mellett jelentős szláv nyelvű lakossággal, emellett kisebb létszámú török és német népességgel is számolni kell a TA. korában (2000: 23), HOFFMANN új, korszerű módszertani elvek használatával bizonyítja, hogy KRISTÓ megállapításai alapvetően tévesek, az oklevél helynevei túlnyomó többségükben csakis magyar névadás eredményeiként jöhettek létre, és a két bizonyosan szláv eredetű helynév (a *Kesztölc* és a *Balaton*) TA.-beli adata is magyar névhasználatra utal (i. m. 215–216).

A 11. századi nyelvemlékek újrafeldolgozását a hasznosíthatóságukon kívül még egy tényező indokolja: az utóbbi években, évtizedekben számos új eszköz,

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

módszer látott napvilágot, amelyek a szórványok kutatóit újabb eredményekhez segíthetik. Ezek közé tartoznak egyrészt azok a korszerű forrásközlések, illetve névtárak, amelyek a névfeltárás során mellőzhetetlen adatokat szolgáltatják a szórványok későbbi adatsorához (a teljesség igénye nélkül: a DHA., GYÖRFFY történeti földrajzának kötetei, a KMHsz., a HA.-sorozat, az ÁSz., és ami legalább ennyire fontos: ezek és egy sor más névtár elektronikus verziója). Másrészt pedig szinte megkövetelik a korai szórványok újraértékelését azok a közelmúltban megjelent tudományos módszerek, amelyek az etimológia és általában a szórványok interpretálásnak új alapjait fektették le: elsősorban a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynév-rekonstrukciós eljárás (2007), SZENTGYÖRGYI RUDOLF módszerei a szórvány és az anyaszöveg kapcsolatának vizsgálatára, illetve a helynév lokalizációjára vonatkozólag (2010, 2012b, 2014), valamint SZŐKE MELINDA felismerései az interpolált oklevelek névanyagának a hasznosításában (2015).

2. A legkorábbi okleveleink közül a Pécsi püspökség alapítólevele eddig kevesebb figyelmet kapott, holott a magyar nyelv egyik legrégebbi írott emlékééről van szó. Ennek okát HOFFMANN abban látja, hogy az oklevél nem eredetiben, hanem sokszoros átíratban maradt ránk (1009/+1205–1235/1343 e./1350/1404): „A nyelvtörténetírás — különösképpen a régebbi időszakában — a szórványemlékekre ugyanis döntően a hang- és helyesírás-történeti vizsgálatokban támaszkodott, s e téren a másolatban fennmaradt oklevelek csak korlátozottan és igen nagy körültekintéssel használhatók fel” (2010b: 77). A Pécsi alapítólevelet ugyanakkor a történettudomány a többszörös átírás ellenére hiteles oklevélként tartja számon, így a név- és nyelvtörténet számára is hitelesként értékelhetők a diploma helynévi szórványai (i. h., vö. DHA. 1: 58).

Az oklevél háttérben maradásának talán az is oka lehet, hogy meglehetősen kevés számú szórványt tartalmaz, alig egy tucatnyit, és ennek is a harmadát latin vagy latinosított formában; szemben például az egykorú (de szintén csak későbbi, 12. századi másolatban fennmaradt), görög nyelvű veszprémvölgyi alapítólevelével, amelyben a szórványok száma a pécsi oklevélénél a duplája, az évszázad közepeiről való Tihanyi alapítólevelével pedig már száz körüli névadatot tartalmaz.

A Szent István idejében alapított püspökségek közül egyedül a pécsinek ismerjük a pontos alapítási idejét: az 1404-ben készült interpolált átírat ugyanis megőrizte a Győrben rendezett alapítási ceremónia időpontját: 1009. augusztus 23. (KOSZTA 2009: 30). Az alapítólevelél szórványait az újonnan létrehozott püspökség határainak, határpontjainak a nevei alkotják:¹ ezek az említés sorrendjé-

¹ Az egyházmegye határleírása fontos érvnek bizonyult abban a vitában, amely KRISTÓ GYULA és ZSOLDOS ATTILA között zajlott a vármegyék és az egyházmegyék megszervezésének kronológiai kérdéseiben. Mivel a szintén 1009-re datált veszprémi oklevél a veszprémi püspökség területét az ahhoz tartozó megyék felsorolásával határozza meg, ZSOLDOS úgy véli, hogy „ez esetben is nyilvánvalóan az egyházmegye határai igazodtak a megyékéhez és nem fordítva” (2002: 682–

ben a *Zemony* és *Tápé* nevű falvak, valamint az *Ozora*, *Lupa*, *Kapos*, *Almás*, *Kőárok*, *Duna* és *Száva* folyók, illetve vízfolyások. Mint arra HOFFMANN ISTVÁN (2010b: 78), majd SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2012b: 23) is felhívja a figyelmet, a víznevek által jelölt folyók legfeljebb kisebb részben alkothattak tényleges határokat: mind földrajzi helyzetük, mind pedig a püspökség későbbről pontosan ismert határvonala arra utal, hogy az oklevélben említett víznevek inkább azt szolgálják, hogy a közöttük lévő „száraz határok” helyét kijelöljék. Ugyanakkor KRISTÓ a „nomádkorból átöröklött szemléletként” tekint arra, hogy a püspökség határait az északi kivételével „részben vagy egészen folyók alkották” (KRISTÓ 2003: 61). Az oklevélben említett víznevek többsége ugyanis nem számít jelentős folyónak, annak, hogy ezek mégis határként szolgálhattak, KRISTÓ szerint az lehet az oka, hogy a vizek kitüntetett szereppel bírtak a nomád korban.

A határjelölő település- és vízneveken kívül még három helynevet említ az oklevél: értelemszerűen Pécs latin nevét (*Quinqueecclesiensis*), Magyarország latin nevét (*Hungarie*), továbbá a ceremónia helyszínéül szolgáló Győr városának nevét latinizált formában (*Jaurýana*).

Az oklevél szórványai közül a közelmúltban többhöz kapcsolódóan részletes elemzések eredményei jelentek meg: SCHWING JÓZSEF Pécs neveit kutatva vizsgálja a város latin megnevezését is (2009), HOFFMANN ISTVÁN két falu nevét, a *Tápé* (2010b) és a *Zemony* (2011) helyneveket tanulmányozta, SZENTGYÖRGYI RUDOLF pedig a Tihanyi alapítólevél *lupa* adata kapcsán tér ki a Pécsi alapítólevél *Lupa* szórványára is (2012b).

A következőkben a Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai közül kettőről szólok részletesebben, és ezeken keresztül a névfejtés két különböző problémájára igyekszem ráirányítani a figyelmet. A *Lupa* víznév eredetének magyarázatára több megoldás is született a magyar szakirodalomban, de SZENTGYÖRGYI tanulmányának megjelenéséig még a denotátum azonosítása sem sikerült megnyugtatóan. SZENTGYÖRGYI lokalizációja a név továbbélését bizonyíthatja, és ezzel együtt későbbi adatsora is talán felállítható, a víznév etimológiai vizsgálata viszont további kérdéseket nyit, és hagy is nyitva.

683). Ennek megfelelően véleménye szerint annak, hogy a pécsi alapítólevél nem említi az egyházmegye területén fekvő vármegyék neveit, „aligha a világi igazgatás helyi intézményeinek kiépíttelensége lehet az oka”, és a püspökség alapításának idején Tolna vagy Baranya (esetleg mindkettő) már létező megye lehetett (ZSOLDOS 2001: 46). Vele szemben azonban KRISTÓ úgy látta, hogy a két oklevél között nem lehet ilyen szempontból párhuzamot vonni, mert a pécsi alapítólevél, a veszprémi pedig adománylevél; a veszprémi püspökség már évek óta létezett, mikor a pécsit létrehozták. A pécsi alapítólevél határkijelöléséből KRISTÓ szerint épp arra lehet következtetni, hogy az egyházmegye hamarabb jött létre, és csak ezt követően került sor a vármegyék megszervezésére (2003: 60, vö. még 1988: 210–211). Az oklevél szórványainak nyelvi elemzésében azonban e körülményeknek nincs jelentőségük.

A *Kapos* víznévvel kapcsolatban lokalizációs problémák nem vetődtek fel, az oklevélírás kezdeteitől gazdagon adatolható névről van szó. Biztosnak tűnő etimológiájával kapcsolatban azonban szintén érdemes egy problémakörnek, a névadás indítékának a kérdését alaposabban körbejárni.

3. *Lupa*. A *Lupa* adat az oklevélben az alábbi szövegekörnyezetben szerepel: „secundum *Ozora*, donec preveniatur ad aliam aquam, que *Lupa* nuncupatur (DHA. 1: 58)”, PITI FERENC fordításában: ’a másodikat az *Ozora* [víztől] addig, míg el nem ér egy másik, *Lupa* nevű vizet’ (1999: 93).

Az adat etimológiai vizsgálata a hangalaki egyezés és a kronológiai közelség miatt általában összekapcsolódik a Tihanyi apátság alapítólevelében adatolt *lupa* elemzésével, melynek — a Pécsi alapítólevél *Lupa* szórványához hasonlóan — a közelmúltig sem a földrajzi elhelyezkedése, sem a nyelvi eredete nem volt tisztázva. Az utóbbi évek vizsgálataiban azonban újabb eredményeket hoztak: előbb HOFFMANN ISTVÁN (2010a: 93–94), majd SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2012) elemezte a nevet több szempont alapján, így számos új adalékot szolgáltatott a név további vizsgálatához.

Korábban a *Lupa* (*lupa*, *Luppa*) alakú víznevek eredeztetésére számos kísérlet született, s ezek többsége a TA.-beli *lupa* megfejtésére irányult (pl. ERDÉLYI 1908: 412–413, MOÓR 1944: 303, BÁRCZI 1951: 25–26, KRISTÓ 2000: 23, ZEL-LIGER 2005: 26). Mivel mind HOFFMANN, mind SZENTGYÖRGYI tanulmánya tüzetes tudománytörténeti összefoglalást tartalmaz, ezért ezek alaposabb bemutatásától e helyütt eltekintek, és csupán a név magyarázata szempontjából meghatározó véleményekre térek ki részletesebben.

SZENTGYÖRGYI a korábbi lokalizációs kísérleteket is ismerteti. Földrajzi-egyháztörténeti és névtörténeti alapokon — részben MOÓR ELEMÉR érvelését követve (1944: 303) — meggyőzően cáfolja azt a LÁNYI-KNAUZTól származó (1866–1869: I, 308), majd ORTVAY (1882: I, 487), MELICH (1925–1929: 424. 7. j.) és SZABÓ DÉNES (1944: 192) által átvett és elfogadott elképzelést, amely szerint a *Lupa* adat a *Koppány* víznév téves lejegyzése lenne (SZENTGYÖRGYI 2012b: 24).

A név denotátumának meghatározása kapcsán SZENTGYÖRGYI arra irányítja rá a figyelmet, hogy a Pécsi alapítólevél határpontjai mind jól azonosíthatók, kivéve éppen a *Lupa* nevet. A határleírást az oklevélíró úgy alakítja, hogy csupán a megnevezett folyóvizek közötti négy „száraz határszakaszt” jelöli ki, holott maguk a vízfolyások is határt képeznek. A határleírás logikája alapján SZENTGYÖRGYI azt feltételezi, hogy a *Lupa* is határvíz, s mint ilyen a Kapos mellékvize lehet (mert köztük „száraz határszakaszt” az oklevél nem említ), forrása, illetve felső folyása pedig Ozorától dél-délnyugatra keresendő (2012b: 23). A Pécsi alapítólevél *Lupa* szórványát végül a ma *Rigói-árok*-nak, illetve *Várongi-árok*-nak nevezett Tolna megyei vízfolyással azonosítja (i. m. 20; vö. még TMFN. 243, 247, SMFN. 259), magának a víznévnek a továbbélését pedig a víz forrásvidékénél

fekvő *Lápa* előtagjában feltételezi.² A településnév a 14. század közepétől adatható: 1348: *Villa Wapafew* (Cs. 3: 456), 1448: *Vapafew* ~ *Wapafew* (Cs. 3: 456), így a máig tartó kronológiai folytonosság is támogathatja SZENTGYÖRGYI lokalizálását. Érvelésében a denotátum azonosítását a hangalaki megfelelés mellett nagyban segíti az a tény is, hogy „ma is itt (Somogy és Tolna megyék határán) húzódik a pécsi egyházmegye északnyugati határa, s ez az évszázadok során nemigen változott” (2012b: 24–25).

A korábbi nyelvtörténeti kutatások a *Lupa* víznév (illetve víznevek³) nyelvi eredetét sem tudták megfejteni. SZENTGYÖRGYI tanulmányában több lehetséges irányt is kijelöl: a személynévi eredetet (párhuzamos személynévi adatok híján) elveti, legvalószínűbbnek a közszoí, talán szláv vízrajzi köznévi származtatást tartja. A következőkben az általa felvetett lehetőségeket próbálom továbbgondolni.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF, mint előtte HOFFMANN ISTVÁN is, a távoli Ipoly, illetve Nyitra vidékén (mindössze egy-egy adatával) ismert *lupa*, *lúpa* 'völgy, bemélyedés' közszoóval hozza kapcsolatba a víznevet (ÚMTsz., VÖRÖS 2005: 120). Míg azonban HOFFMANN szerint a származtatást gyengíti a 11. századi adat és a mai nyelvjárási adatok közötti földrajzi távolság (2010a: 94), SZENTGYÖRGYI a földrajzi közszoó ősiségének bizonyítékát látja abban, hogy „éppen a nyelvhatáron vagyunk, ahol — a peremnyelvjárásokra jellemzően — nagyobb eséllyel őrződhetnek meg archaikusabb nyelvi elemek” (2012b: 31).

Magát a földrajzi köznevet SZENTGYÖRGYI szláv gyökerűnek gondolja, egyetértve VÖRÖS (i. h.) és KRISTÓ (2000: 23) feltételezésével. Elképzelését egyrészt a közszoó -a végződésével indokolja, másrészt pedig azzal, hogy szláv közszoó eredetre visszavezethető helyneveink bőven kimutathatók a korai ómagyar korban. Az alapjául szolgáló szláv közszoót a régi szerbben meglévő *lupa* főnévvel kapcsolja össze, melynek jelentése: 'üt(öget)és, kopogás; lüktetés; zörgés, zörej', s elképzelhetőnek tartja, hogy „e régi déli szláv szó metonimikus kapcsolat (a vízfolyás által keltett hang) eredményeként válhatott folyóvizek nevévé” (szemantikai bizonyítékul viszont magyar közszoókat sorol: *csenge*, *csergő*, *zúgó* stb.) (SZENTGYÖRGYI 2012b: 32).

Ebben az irányban keresi KISS LAJOS is a Krassó-Szörény megyei Kiskrassó település korábbi nevének, a *Lupák* helynévnek a gyökereit (1598: *Moyselupak*): noha úgy látja, ez „kellően még nem tisztázott eredetű nevet visel” (1989: 424). A névfeltés során a krassován nyelvjárási formának megfelelően hosszú első szótagi magánhangzót tartalmazó *Lupák* alakból indul ki, és elképzelhetőnek tartja,

² Megjegyzendő, hogy GYÖRFFY a Tihanyi alapítólevelben szereplő *lupa* szórványt helyezi erre a területre (DHA. 1: 495).

³ A TA.-beli *lupa* mellett még egy 11. századi *Lupa* víznév adatható a Zselicszentjakabi alapítólevelben (*1061//1377/1432: aqua *Luppa*, DHA. 1: 172), ezt GYÖRFFY a Pécsi oklevél adatával azonosítja (DHA. 1: 172, 495).

hogy a régi településnév egy elsődleges víznévből származik. Alapja a szb.-hv. *lupati* 'ver, ütlegel' igével lehet összefüggésben, vö. *voda se lupa* 'a víz verődik'; az *-ak* képzőt pedig sokféle funkcióban használják a krassovánok (i. h.).

A *Lupa*-hoz hasonló alakú szláv helyneveket lényegében a teljes szláv nyelvterületen lehet találni, ezeket ŠMILAUER a szláv *lupati*, *lupati* 'hámoz, lehánt, hasít',⁴ tör, üt' jelentésű ige származékaiként tárgyalja: pl. szh. *Lupoglav*, szlk. *Brezolupy*, elbai szl. *Lupava*, *Lupow*, le. *Lupiny* helynevek (hogy ezek közelebb-ről milyen helyfajta neveznek meg, illetve mi az az alapszó, amelyből létrejöttek, ŠMILAUER nem közli; 1970: 116). Példák a déli szláv területek mai helynévanyagából: *Lupac*, *Lupinica*, *Lupnica* (ImMesta). A magyar *Lupa* szörványokhoz hasonló, *-a* végű név egyedül a nyugati szlávban, Oberlausitz környékén adatolható: *Luppa* formában (ŠMILAUER i. h.). Ez utóbbi településnév, és a 13. századtól adatolható, előbb személynév részeként (1213, 1215: Albertus de *Luppe*, *Luppa*; EICHLER 1987: 157), majd település említéseként (1220: *Lvppe*, 1250: *Lupe*; i. h.). EICHLER a településnevet a régi szorb, illetve lengyel *lupa* 'héj, kéreg' közszóval hozza összefüggésbe, a névadási indítékként pedig azt az irtásmódszert jelöli meg, amely során a fakérget lehántották a fák törzséről. Érdemes megjegyezni viszont, hogy a közeli *Luppe* folyó nevét (1216: *Morluppa*) az etimológia kapcsán csupán megemlíti, etimológiailag nem köti a településnévhez; ugyanakkor utal arra, hogy a víznevet Hans Walther a még tisztázatlan etimológiájú indoeurópai **Lupia* névből származtatja. EICHLER egy sor *Lup-* kezdetű nevet hoz még példaként a teljes szláv nyelvterületről, melyekkel kapcsolatban elismeri, hogy eredetüket tekintve akár teljesen különbözőek is lehetnek. A névmagyarozatot azal zárja, hogy „sürgősen szükség lenne a teljes névcsalád európai mértékű, monografikus feldolgozására” (1987: 158).

Végző fokon a ŠMILAUER által is említett igére vezethető vissza az a szerb *lupnja* 'erős és zúgó forrás' köznév, melyet bizonytalanul ugyan, de összefüggésbe hoz DICKEMANN a *Lupljan* (1234: *Luplan*) víznévvel (1966: II, 24). A névfejtésünk szempontjából szemantikailag teljesen megfelelő köznév azonban alakilag nehezen köthető a magyar *Lupa* adatokhoz.

A víznév idegen származtatási lehetőségeinek sorában utolsóként ismertetek egy merészebb elképzelést. UDOLPH a *Lup-* kezdetű lengyel víznevek általánosan elfogadott szláv származtatását (szemantikai megfontolások mellett) azért veti el, mert adatai szerint egész Európában kimutathatók hasonló kezdetű víznevek, melyek az óeurópai víznévrendszer elmélete alapján (KRAHE 1964) azonos tőre ve-

⁴ Nyilván véletlen a szóhasználat, de a szláv ige és a víznév jelentésének esetleges összefüggését mégis megvilágítja, ahogy ORTVAY a *Lupa* név szócikkében a víznév denotátumát meghatározza (mint láttuk egyébként, bizonyára tévesen): „A Somogy megyei Fiad környékén eredő, *Somogy és Tolna* megyék területét h a s í t ó s most csatornázott mederben a Kaposba balfelől s z a k a d ó *Koppány*” (1882: 487; kiemelés tőlem: P. R.).

zethetők vissza: esetünkben ez az indoeurópai *leup-, leub-, leubh- 'lehánt, meghámoz, letör, megrongál' tő lehet (UDOLPH 1990: 156). Rengeteg példája közül itt csupán néhányat említek, amelyek korai adatai a magyar *Lupa* szórványokhoz alakilag legközelebb állnak. Példák a kelta területről: fr. *Loing* (1070: *Lupa*), fr. *Le Louet* (1039–1055: *rivulum Lupe*), port. *Rio de Lupa* (i. m. 154). Példák a balti területről: 1280: *Luppin*, 1400 k.: *Luppicz* (i. h.), a szláv nyelvterületről: ukr. *Lupa*, *Luppa*; cseh *Lupenice* (1360: *Lupenyczie*) (i. m. 155), le. **Lupia* (1359: *Lupa*), *Lupawa* (1282: *Lupav*) (i. m. 152). Ez utóbbiak között szerepelteti UDOLPH a magyar 1009-es *Lupa* víznévi adatot is, bevonva tehát ezt is az óeurópai tőre visszavezethető víznevek körébe (i. m. 155).

Ahhoz, hogy mennyire fogadhatók el UDOLPH óeurópai víznév-etimológiái, illetve maga az óeurópai elmélet, e helyütt nem kívánok hozzászólni. A Pécsi alapítólevél *Lupa* szórványának ilyen irányú megfejtése ellen szól azonban az, hogy akár elfogadjuk SZENTGYÖRGYI fentebb bemutatott lokalizálását, akár nem, a víznév denotátumáról mindenképpen azt feltételezhetjük, hogy kicsi vízfolyásról lehet szó, amelyek — szemben a nagyobb, jelentősebb folyókkal — jellemzően kevésbé őrzik meg az ősi neveiket. Az akár preszláv ősiségű nevek megmaradását persze nem lehet ezek esetében sem kizárni, UDOLPH pedig a lengyel példák között maga is szerepelteti egészen rövid, 10, illetve 15 km hosszú vízfolyások neveit is (i. m. 153). (Megjegyzendő továbbá az is, hogy a Pécsi oklevél két másik, nagy valószínűséggel preszláv eredetű nevet is említ: a *Duna* és a *Száva* nevét, de az oklevélben csak latin változatával említett *Pécs* nevét is preszlávnak tartják a kutatók. Ezeknek az elnevezéseknek a denotátumai persze a *Lupá*-énál jóval nagyobb jelentőségűek.)

Az idegen származtatás mellett érdemes a SZENTGYÖRGYI lokalizálása révén felvetődő másik lehetőséget is megvizsgálni: azt, hogy vajon etimológiailag is összefüggésbe hozható-e a *Lupa* adat az általa e név továbbélésének gondolt **Lápa* víznévvel, illetve annak közszoí előzményével.

Mint fentebb idéztem, SZENTGYÖRGYI a **Lápa* víznevet a 13. századtól adathozható *Lápa* településnév alapján rekonstruálja (és azonosítja a falu határában ma is megtalálható, de már más neven ismert vízfolyással; 2012b: 24–25). A településnév első előfordulása [v]-vel kezdődő ejtésmódra utal ugyan (1348: *Villa Wapafew*, Cs. 3: 456), BÁRTH M. JÁNOS szóföldrajzi vizsgálataiból ugyanakkor jól látszik, hogy a földrajzi köznévi esetében ma is tapasztalható *lápa* ~ *vápa* váltakozás minden bizonnyal meglehetett már a korai ómagyar korban a dél-dunántúli területeken is, vö. 1284: villa *Lapa* Somogy megyében (Cs. 2: 624). BÁRTH M. JÁNOS a legkorábbi adatokat éppen itt, Tolna és Somogy határán találja meg, és ezért dél-dunántúli gyökereket sejt a tájszó későbbi terjedése mögött (2011: 183–185).

A közszópár eredetét illetően BÁRTH összefoglalása szerint nem egységes a szakirodalom: lényegében azt sem sikerült mindeddig tisztázni, hogy a két válto-

zat közös őstre vezethető-e vissza. A $v > l$ változás ugyan ritka, de mind a közszók, mind a helynevek köréből ismeretesek további példák is, pl. *vék* > *lék*, *Vepsény* > *Lepsény*. Fordított irányú változásra ugyanakkor BÁRTH M. JÁNOS sem hoz példát, pedig ha az 1009-es *Lupa* adatot feltételezzük a **Lápa* (> *Lápafő* ~ *Vápafő*) első előfordulásként, azzal a szókezdő *l* is elsődlegesnek tűnik, de legalábbis azt kell gondolnunk, hogy a váltakozás már egészen korán, a 11. század elején is létezhetett.

A *Lupa* : **Lápa* azonosítás hangtani problémáinak sorában a következőt, az első szótag magánhangzójának a lehetséges változását SZENTGYÖRGYI is látta, de ezt egyrészt forráshiánnyal (azaz a közbülső hangfejlődési fokokat mutató adatok hiányával) magyarázza, másrészt pedig azzal, hogy szabályos hangmegfelelés helyett inkább „újraértelmesítést” sejt a későbbi adat mögött (2012b: 26). A magánhangzó esetleges változását ugyan szabályos hangfejlődési tendenciával valóban nem lehet magyarázni, az $u > á$ változás azonban nem példa nélküli a helynevek körében, így alakulhatott pl. a mai (*Gács*)*láp*os utótagja is az egykori *Lupocs* alakból (VSOS.), a változásban pedig nyilvánvalóan éppúgy közrejátszhatott a reszemantizáció is.

A mai nyelvterület jelentős részén kimutatható *lápa* ~ *vápa* köznévi jelentésmézeje is támogatja, hogy az itt tárgyalt víznévvel (legalább a reszemantizáció kapcsán) összefüggésbe hozzuk: völgyet, mélyedést, gödröt, de kiszáradt patakmedret, vízmosást, ritkábban mocsaras helyet is jelölhet (vö. BÁRTH 2011: 187).

A Pécsi alapítólevél *Lupa* szórványának eredetéről összefoglalásul a következőket állapíthatjuk meg: a víznév (az azonos vagy hasonló alakú korabeli idegen víznevek alapján) kapcsolatba hozható egyrészt szláv etimonnal, másrészt pedig indoeurópai tövel. Az első esetben a származtatást a szláv vízrajzi köznévi hiánya teszi kérdésessé, a második esetben pedig nehezen magyarázható, miért tartja meg egy vélhetően nem túl jelentős víz az ősi nevét. (Persze ha ezt a származtatást elfogadjuk, akkor a vízfolyás neveinek sorából épp azt olvashatjuk ki, hogy az ősi nevek a honfoglalás után egy ideig még esetleg megőrződhettek, majd fokozatosan felváltották őket az újonnan érkező lakosság által adott megnevezések.)

Mind jelentéstanilag, mind szóföldrajzilag elfogadható magyarázatot adhat a *lápa* (*vápa*) földrajzi köznévi is, ugyanakkor hangtörténeti érvek inkább amellettszólnak, hogy ez legfeljebb a név másodlagos motivációjával szolgálhatott, az eredeti etimont nem itt kell keresnünk.

A *Lupa* szórvány megfejtése az etimológiai kutatások egyik alapproblémáját szemlélteti: az alapvető nehézséget az okozza, hogy az egyszeri előfordulású adatnak egyértelmű bizonyossággal meghatározható továbbélése nincs, egyszerű, gyakori fonológiai szerkezete viszont lehetővé teszi, hogy akár az oklevélben megrajzolt területen, akár szélesebb körben, a szláv nyelvterületen vagy még távolabb is hozzá nagyon hasonló formájú neveket találjunk. Születtek ugyan próbálkozások arra, hogy ezeket eredetüket tekintve egy (szűkebb vagy tágabb) csa-

ládába, egy etimon alá sorolják, a hangszerkezet egybeesésén túl azonban más érv nem támasztja alá ezeknek a víznevek az összetartozását.

Az önmagában álló adat és az etimológia bizonytalansága településtörténeti szempontból kérdésessé teszi a név felhasználhatóságát: sem névadókhöz, sem névhasználókhöz nem tudjuk ugyanis kötni a *Lupa* adatot.

4. *Kapos*. A *Kapos* víznevet a szakirodalom magyar képződménynek tartja: a magyar *kapu* közszó -s képzős származékaként értelmezi, a névadás indítékát pedig az egykori gyepűrendszerrel hozza kapcsolatba. KISS LAJOS úgy véli, hogy a névadás motivációjaként szolgáló gyepűtorlaszokat a Dráva és a Mura felől várható ellenség megállítására emelheték az Árpád-fiak (FNESz., ORTVAY 1882: 214, MELICH 1925–1929: 323, KNIEZSA 1943–1944: 245).

Mivel a *Kapos* lexikális-morfológiai szerkezete (magyar közszó + -s képző), megfeleltethető egy általánosan elterjedt magyar névadási mintának, a névtani szakirodalomban származtatását tekintve konszenzus alakult ki. A név szerkezete mellett érdemes azonban azt is megvizsgálni, hogy milyen motiváció rejlik a névadás mögött, azaz hogyan illeszkedik a víznév a funkcionális-szemantikai modellek rendszerébe. HOFFMANN ezt az aspektust a névrendszertani beágyazottság szempontjának nevezi: úgy véli, ha az etimológia társtalanul áll a névmagyarázatok között, az kevésbé valószínű, mint amihez sok analógia van; a helynevek ugyanis rendszert alkotnak, és mind a keletkezésüket, mind változásaikat szabályok irányítják (2007: 16).

A régiségben az 1009-es adat által jelölt Kapos folyó mellett sok más denotatumnak is van vele azonos vagy hozzá hasonló alakú neve, névrésze. Ezek részben települések nevei, pl. a Felvidéken *Nagy- és Kiskapos* ([+1274/XIV–XV.]: *Nogkapus* ~ *Kyskapus*, 1288/418: *Copus*, FNESz.), Erdélyben *Nagy- és Kiskapus* (1283: *Copus*, +1263/324/580: *Kapws*, FNESz., Gy. 2: 198); -s képző nélküli formában a mai Kapuvár régi neve (1162: *castrum illud, quod vulgariter Copuu dicitur*), illetve -i képzővel a *Kapi* településnév (1248: *Kapy*, FNESz., Cs. 1: 280, 286); részben pedig mikronevek, pl. Doboka vármegyében közelebből meg nem határozott hely (1329: *Magnum Kapus*, Gy. 2: 63) és völgy nevéként (1326, 1326/331: *Geuchkapusa*, vall., Gy. 2: 70, 90), Gömörben pedig összetett név első részeként talán völgy vagy víz nevéként fordul elő (1240: *Kopusfeu*, Gy. 2: 461, 492). Víznévként kevesebb adatunk van rá: a 14. századból adatolható a Tisza egyik mellékágának, a ma *Járat*-nak (korábban *Sebesdek*-nek, *Gyalap*-nak is) nevezett vízfolyásnak a *Kapus* neve (1381: *Kapus*, fl., NÉMETH 1969–1971: 49), illetve már Anonymus említi a Kolozs megyei *Kapus* patak nevét ([1200 k.]: *Copus*, Gy. 3: 351), de Kolozsban szintén van adat a 13. századból a mellette fekvő azonos nevű településre is (1282: *Kopus*, Gy. 3: 351).

Ez az erdélyi víznév, a Kis-Szamos mellékvízének a neve a FNESz.-ben is kap magyarázatot a partján fekvő mai *Magyarkapus* címszava alatt. KISS LAJOS a patak nevét tartja elsődlegesnek, belőle származtatja a település megnevezését.

A víznevet ugyanúgy magyarázza, mint a Sió mellékfolyójának a nevét, vagyis a *kapu* főnév -s képzős származékaként, és az egykori gyepűkapuval hozza összefüggésbe.

Másképp látja a víznév és a településnév viszonyát ADY LÁSZLÓ: ugyan ő is a gyepűkapukkal állítja kapcsolatba a neveket, de véleménye szerint előbb keletkezett a településnév, és abból másodlagosan jött létre a *Kapus* víznév (1969: 535). A Kapos folyótól földrajzilag távol fekvő település és vízfolyás nevének kapcsolata azért nem lényegtelen, mert a *kapu* közszo helynévi származékai — mint láttuk — adathatók ugyan a régiségben, víznévként azonban a *Kapos*-on és az idézett másik néven kívül nem fordul elő. Ha az erdélyi *Kapus* víznév másodlagos alakulat, akkor a *Kapos* lényegében víznévi párhuzam nélkül marad, és csupán az egykori Borsova megyei *Kapus* áll mellette azonos alaki szerkezetű víznévként.

A gyepűkkel kapcsolatba hozott helynevek kapcsán már FODOR FERENC is óvatosságra intett összegző tanulmányában: ő ugyan a földrajzi viszonyok alaposabb figyelembevételét szorgalmazza azzal szemben, hogy korábban pusztán a helynévmagyarázatok alapján igyekeztek a kutatók a gyepűrendszer egy-egy pontját meghatározni (1936: 114), azonban a névadási szokások, minták szempontjából is érdemes lehet tovább vizsgálni. A katonai védelmi rendszer és a helynevek (mint a *borona*, *lövő*, *leső*, *őr* stb. közszókból képzettek) kapcsolatának gazdag irodalma van a magyar névkutatásban is, másrésztől viszont a közelmúltban egyes víznévrendszerekről is születtek rendszerszintű szintézisek, melyek segítségével e névalkotási mintának a rendszerben elfoglalt helyzete viszonylag jól meghatározható (pl. GYÖRFFY 2002, 2011, KOCÁN 2009, KOVÁCS É. 2008). E vizsgálatok eredményeinek áttekintésekor szembeűnő, hogy bár a védelmi vonalnak (pontosabban a külső gyepűknek) fontos részei lehetettek a természetes vízfolyások (vö. FODOR 1936: 124), a vizek elnevezéseiben ennek a funkciónak nemigen maradt nyoma, vagyis a víznévadási minták között nem szerepel ez a motivációtípus.

A korai magyar határvédelem és a helynevek viszonyáról írott tanulmányában KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFŐ LÁSZLÓ arra figyelmeztet, hogy a *kapu* közszót tartalmazó helyneveket a gyepűrendszer szempontjából nagy óvatossággal kell kezelni, részben azért, mert későbbi (pl. tatárjárás kori) védelmi pontokra is utalhatnak, részben pedig azért, mert kapuja nemcsak a határvédelem szempontjából fontos vizeknek, szigeteknek volt, hanem a településeknek, jobbagyteleknek vagy akár szőlőhegyeknek is, a névadás alapjául akár ez is szolgálhatott (1973: 648–649). A szerzők azonosítanak ugyanakkor néhány olyan „kaput”, amelyeket valódi gyepűkapunak gondolnak, közülük azonban nem mindegyik viselte bizonyíthatóan a régiségben sem a *Kapu* nevet, némelyikük az oklevelekben csak latin körülírásos formában szerepel. A már említett *Kapuvár* régi *Kapu* nevet például egyértelműen a gyepűkapura utalónak tartják, és ugyanígy a

csak latin formában említett „Orosz Kapu”-t is (1240: *Portam Ruscie*) (i. m. 650). Az itt hivatkozott tanulmányban a biztosan gyepűkapura utaló nevek között víznév nem szerepel.

Magam kronológiai szempontból is kérdésesnek látom a *Kapos* víznév és a gyepűrendszer kapcsolatát: ha elfogadjuk a KRISTÓ, MAKK és SZEGFŰ által kijelölt időbeli határokat, vagyis azt, hogy a magyar határvédelem a 11. század előtt nem jöhetett létre (1973: 640), akkor az abban egyébként kulcsszerepű gyepűkapuról aligha nevezhetnek el úgy vízfolyást, hogy annak 1009-ben már okleveles nyoma legyen. A FODOR FERENC-nél belső gyepűként szereplő, a 10. századi törzseket elválasztó határsávoknak (1936: 124) KRISTÓ, MAKK és SZEGFŰ már a meglétében is kételkedik, úgy látják ugyanis, hogy ezek létezését semmilyen adat nem bizonyítja, ha azonban mégis léteztek, akkor „nomád» módra lakatlan térségek lehettek” (i. m. 640).⁵ Ha pedig ezt a véleményt elfogadjuk, akkor a *Kapos* víznevet a 10. századra vonatkozóan sem hozhatjuk kapcsolatba a gyepűrendszerrel.

Másként látja ugyanakkor az időbeli viszonyokat ZÁGORHIDI CIGÁNY BALÁZS, KISS GÁBOR és TÓTH ENDRE a somogyi sánccról írva: „Mivel ez a sáncvonal — amely egyébként a X. századi honfoglaló magyarok szállásterületének délnyugati határa volt — az ország belső részére esett, a XI. század elején, talán már Koppány legyőzése után elvesztette védelmi feladatát” (2005). A Somogy megyei sánccról KISS GÁBOR és TÓTH ENDRE azt feltételezi, hogy az a védelem legbelső összefüggő vonala lehetett, a sáncok építésének kezdetét pedig a 10. század közepére teszik megjegyezve, hogy további topográfiai vizsgálatokra lenne szükség ennek bizonyítására, mert az „írott és vonatkozó régészeti források szűkösek és egyoldalúak” (KISS G.—TÓTH E. 1987: 129–130). Ezeket a feltevéseket elfogadva a kronológiai ellentmondás feloldódni látszik, de a *Kapos* víznév és a gyepűrendszer kapcsolatát ez sem bizonyítja.

Ha a gyepűkapura való utalást mint névadási indítékot elvetjük, persze magyarázni kellene, hogy mire utalhat a névben a *kapu* közszó. GYÖRFFY ERZSÉBET a *Kapus* víznevet az építményre utalók között sorolja fel, de ezzel az egyetlen példával; az itt felsorolt víznevek leginkább a *híd, kút, malom, vár* lexémákat tartalmazzák, ezek névalkotó szerepe pedig szemantikailag is egyszerűen értel-

⁵ FODOR FERENC a törzsek közötti lakatlan sávokkal, azaz belső gyepűvel kapcsolatban megjegyzi, hogy azok „Hóman szerint azonban sohasem folyók, mocsarak, hanem erdőségek, hegy-ségek” (1936: 124). FODOR az idézett helyen nem hivatkozik a HÓMANNak tulajdonított megalapítás forrására, a cikkének más részeiben említett HÓMAN-tanulmányokban viszont némiképp más vélemény olvasható. HÓMAN BÁLINT szerint ugyanis a törzsek közötti védelmi vonalakban a hegyek, erdők mellett hangsúlyozottan nagy szerepe lehetett a mocsaras területeknek is, a folyóknak azonban valóban nem tulajdonított ilyen jellegű határvédő feladatot: úgy vélte, hogy a honfoglaló magyarok stratégiai okokból telepítették szállásaikat a folyók két partjára, vagyis a folyók a településen belüli védelmet szolgálhatták inkább (1923: 44–47; vö. még 1912).

mezhető (2011: 59). Az azonban, hogy a *Kapos* folyó is egy épített kapuról kapta volna a nevét, szintén nehezen elképzelhető.

A névadási indíték, a konkrét motiváció feltárása pedig történelmi szempontból sem lenne lényegtelen, mert hadtörténeti következtetések is épülnek rá. ZÁGORHIDI, KISS GÁBOR és TÓTH ENDRE például a már említett somogyi sánccról ír így: „Dombóvártól délre szintén természetes akadály: a Mecsekig nyúló Baranyai víz — XII. századig mocsaras — völgyében folytatódott a vonal. Csak további kutatással határozható meg, hogy a somogyi sáncon hol volt átjáró, kapu. A Kapos folyó neve azonban világos bizonyítéka az egykori kapunak” (2005).

5. A Pécsi püspökség alapítólevelének két szórvánnya kapcsán két különböző etimológiai problémával szembesültünk: a *Lupa* — leginkább egyetlen, továbbélés nélküli, pontosabban bizonytalan továbbélésű adata miatt — többféleképpen, több nyelvből is magyarázható. A *Kapos* ezzel szemben etimológiai tekintetben átlátszó szerkezetű, azonban kérdéses, hogy valóban az a motiváció húzódik-e a névadás mögött, amit a szakirodalom feltételez, azzal ugyanis meglehetősen magányosan állna a víznevek névadási mintái között. A felvetett névmagyarázatok közül egyelőre egyik esetben sem választhatunk egyértelmű bizonyossággal, az ugyanis, hogy a vizsgált víznevek ezek közül mely névadási indítékekkel hozhatók valóban kapcsolatba, nem nyelvi tényezőktől függ. A *Kapos* a név szerkezete miatt persze nagy valószínűséggel magyar névadókhoz, illetve az oklevél lejegyzésének idején magyar névhasználókhoz köthető, így a településtörténeti vizsgálatokban segítségünkre lehet, hadtörténeti következtetésekhez ugyanakkor a név magyarázata nem tűnik elég stabil alapnak. A *Lupa* ezzel szemben a többféle megfejtési lehetőség mellett (illetve éppen azok miatt) sem látszik alkalmasnak arra, hogy további történeti következtetésekhez kiindulópontként szolgáljon.

Irodalom

- ADY LÁSZLÓ 1969. Nagykapus múltja és jelene. *Korunk* 28: 535–539.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRTH M. JÁNOS 2011. *Vápa ~ lápa*. In: HAJDÚ MIHÁLY–TÓTH ÁLMOS–BÁRTH M. JÁNOS szerk. *Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére*. Budapest, Meteor Természetbarátok Turista Egyesülete. 183–190.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- DICKEMANN ERNST 1966. *Studien zur Hydronymie des Savesystems 1–2*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- EICHLER, ERNST 1987. *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Ein Kompendium. II*. Bautzen, VEB Domowina-Verlag.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. *A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701*. A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története 10. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Budapest, Szent-István Társulat.
- FNESZ. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FODOR FERENC 1936. Adatok a magyar gyepük földrajzához. *Hadtörténelmi Közlemények* 37: 113–144.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2002. Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 35–46.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HA. 1–3. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abauj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. Nyelvi rekonstrukció — etnikai rekonstrukció. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarisztanológiai Társaság. 11–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2011. Dunaföldvár régi *Zemony* nevééről. In: CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ szerk. *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 155–161.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010a. *A Tihanyi alapítólevel mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010b. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk. *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. A helynevek mint az őstörténet forrásai. In: SUDÁR BALÁZS–SZENTPÉTERI JÓZSEF–PETKES ZSOLT–LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA szerk. *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 211–218.
- HÓMAN BÁLINT 1912. A honfoglaló törzsek megtelepedése. *Turul* 29: 89–114.
- HÓMAN BÁLINT 1923. *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. kötet 7. füzet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

- ImMesta = ĐORĐEVIĆ, BOŽIDAR–VASIĆ, BOGOLJUB 1973. *Imenik mesta u Jugoslaviji*. Beograd.
- KISS GÁBOR–TÓTH ENDRE 1987. A vasvári „Római sánc” és a „Katonák útja” időrendje és értelmezése. Adatok a korai magyar gyepűrendszer topográfiájához I. *Communicationes Archaeologicae Hungariae 1987*: 101–137.
- KISS LAJOS 1989. Kik azok a krassovánok, és milyen nyelven beszélnek? *Magyar Nyelv 85*: 419–427.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk. *Magyarok és románok I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 111–313.
- KOCÁN BÉLA 2009. A folyóvíznevek típusai és változásai Ugocsa vármegye ómagyar és középmagyar kori névanyagában. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4*: 115–130.
- KOSZTA LÁSZLÓ 2009. A püspökség alapítása. In: FEDELES TAMÁS–SARBAK GÁBOR–SÜMEGI JÓZSEF szerk. *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, Fény Kft. 13–42.
- KOVÁCS ÉVA 2008. Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 189–194.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRAHE, HANS 1964. *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- KRISTÓ GYULA 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest. Magvető.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok 134*: 3–44.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ 1973. Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények 20*: 639–657.
- LÁNYI KÁROLY–KNAUZ NÁNDOR 1866–1869. *Lányi Károly magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta KNAUZ NÁNDOR. Esztergom, Horák Nyomda.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MOÓR ELEMÉR 1944. *Koppány*. *Magyar Nyelv 40*: 302–304.
- NÉMETH PÉTER 1969–1971. Borsova határvármegye természeti földrajza. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 12–14*: 45–54.
- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.

- PITI FERENC 1999. A pécsi püspökség alapítólevele. In: KRISTÓ GYULA szerk. *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 92–94.
- SCHWING JÓZSEF 2009. *Pécs város nevei*. Neuhofen.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Průručka slovanské Toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*. Praha, Academia.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk. 1974. *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZABÓ DÉNES 1944. *Koppány*. Személy- és vízneveink viszonya. *Magyar Nyelv* 40: 186–193.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012a. A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása. PhD-összefoglaló. *Névtani Értesítő* 34: 385–399.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012b. A tihanyi alapítólevél *Lupa* szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 7–36.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF szerk. 1981. *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UDOLPH, JÜRGEN 1990. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- ÚMTsz. = B. LÖRINCZY ÉVA. főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VÖRÖS OTTÓ 2005. Néhány ritka tájszavunk szóföldrajzához. In: VÖRÖS FERENC szerk. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat. A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 224. Budapest–Nyitra–Somorja, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. 119–122.
- VSOS. = FRAŇO, JOZEF–HUDÁK, JÁN–KROPLIÁK, MIROSLÁV–MARSINA, RICHARD–PISOŇ, ŠTEFAN–PRANDA, ADAM–TIBENSKÝ, JÁN 1977–1978. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I–III*. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied.
- ZÁGORHIDI CIGÁNY BALÁZS–KISS GÁBOR–TÓTH ENDRE 2005. *Határvédelem az Árpád-korban — A Vasvári sánc*. URL: <http://katonakutja.vasihegyhat.hu/cgi-bin/katonakutja/index.cgi?view=ck&tID=301&nID=4647&nyelv>.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- ZSOLDOS ATTILA 2001. Szent István vármegyéi. In: KRISTÓ GYULA szerk. *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Társadalom- és Művelődéstudományi Tanulmányok 27. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. 43–54.
- ZSOLDOS ATTILA 2002. Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „vár-
elemek spontán expanziója”. *Századok* 136: 679–685.

